

Стеблюк Світлана Василівна,

ORCID ID: 0000-0002-2827-6805

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри фізичної терапії, реабілітації,

спеціальної та інклюзивної освіти

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Іваськів Уляна Володимирівна,

ORCID ID: 0009-0008-8837-159X

магістрантка,

вчитель біології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ БАЗОВОЇ ШКОЛИ

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

У статті зосереджено увагу на специфіці формування екологічної компетентності учнів з інтелектуальними порушеннями базової школи. Проаналізовано сучасні підходи дослідників до означеної проблеми. Сформульовано авторське бачення дефініції «екологічна компетентність» як динамічна особистісна якість, що проявляється у здатності учня з ІП усвідомлювати взаємозв'язки між людиною та природним середовищем, вирішувати практичні ситуації й реалізовувати їх у повсякденній діяльності, в основі яких ціннісні орієнтири. Для школяра з інтелектуальними порушеннями розвиток екологічної компетентності має бути тісно пов'язаний з практичним досвідом, ціннісним ставленням до природи та доступними формами діяльності.

Метою статті є розкрити особливості формування екологічної компетентності учнів з інтелектуальними порушеннями на адаптаційному періоді базової школи в умовах інклюзивного навчання.

Зазначено, що коло екологічних компетенцій формується наскрізно за усіма освітніми галузями Державного стандарту базової середньої освіти, проте природнича є провідною. Зміст освітньої галузі передбачає розгляд таких понять, як: науковий світогляд і цілісна природничо-наукова картина світу; навколишнє середовище як джерело речовин, енергії та інформації; рівні організації живої і неживої природи; взаємодія і взаємозв'язки в природі; взаємозв'язки людини з природою, екологічний баланс; відновлювані та невідновлювані природні ресурси; новітні технології, процеси, пристрої і матеріали; концепція сталого розвитку суспільства; значення науки і техніки для сталого розвитку.

Аналіз Модельної навчальної програми «Пізнаємо природу». 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти дав можливість з'ясувати компетенції, що набуваються учнями у адаптаційний період (5-6 класи). Рекомендовано окремі методи навчання: спостереження за природним середовищем, ігри, проєктний, моделювання; наголошено на одній із форм навчальної діяльності – екскурсії.

Сформульовано перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: базова школа, адаптаційний період навчання (5-6 класи), інклюзивне навчання, учні з інтелектуальними порушеннями, природнича освітня галузь, екологічна компетентність, методи навчання.

The article focuses on the peculiarities of the formation of environmental competence in students with intellectual disabilities of the basic school. Modern approaches of the researcher to the specified problem are analyzed. The author's vision of the definition of "ecological competence" is formulated, which is interpreted as a dynamic personal quality that manifests itself in the ability of a student with intellectual disabilities to understand the relationships between a person and the natural environment, to solve practical situations and implement them in everyday activities, based on value orientations. For a schoolchild with intellectual disabilities, the development of environmental competence should be closely connected with practical experience, a valuable attitude to nature, and accessible forms of activity.

It is noted that the circle of environmental competences is formed across all educational branches of the State Standard of Basic Secondary Education, but natural sciences are leading. The content of the educational field involves consideration of such concepts as: scientific worldview and a holistic natural-scientific picture of the world; the environment as a source of substances, energy and information; levels of organization of living and non-living nature; interaction and relationships in nature; relationships between man and nature, ecological balance; renewable and non-renewable natural resources; the latest technologies, processes, devices and materials;

the concept of sustainable development of society; the importance of science and technology for sustainable development.

Model educational program «Getting to know nature. Grades 5–6 (integrated course)» for institutions of general secondary education provided an opportunity to find out the competencies acquired by students during the adaptation period of education (grades 5-6). Some learning methods are recommended: observation of the natural environment, games, projects, modeling; emphasis is placed on one of the forms of educational activity – excursions.

Prospects for further research are formulated.

Key words: basic school, adaptation period of education (grades 5-6), inclusive education, students with intellectual disabilities, science education branch, environmental competence, teaching methods.

Постановка проблеми. В умовах реалізації компетентнісного підходу в освіті особливої ваги набуває формування екологічної компетентності як однієї з ключових, що забезпечує здатність особистості усвідомлювати взаємозв'язки між людиною і природним середовищем, відповідально ставитися до природних ресурсів. У Державному стандарті базової середньої освіти екологічна компетентність передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів, розуміння контексту і взаємозв'язку господарської діяльності і важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства [2].

Означене питання набуває актуальності щодо навчання, виховання та розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями, оскільки специфіка їхнього пізнавального процесу ускладнюється засвоєнням абстрактних екологічних понять. Це зумовлює необхідність цілеспрямованої, корекційно-розвивальної педагогічної роботи, орієнтованої на доступність навчального матеріалу, практичну його спрямованість й розвиток стійких екологічних навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування екологічної компетентності у дітей з інтелектуальними порушеннями висвітлена у працях низки науковців: Г. Блеч, О. Вержиковська, Л. Гриценко, В. Івженко, М. Омельченко, Д. Отич, Л. Співак та ін.

Відтак, Д. Отич розкрито теоретико-методологічні засади екологічної самосвідомості особистості у сучасній психології. Взаємодія людини з навколишнім світом, на її думку, може відбуватись на різних рівнях буття: планети, біосфери, техносфери, суспільства тощо. Осмислення життєвого середовища і діяльність людини на цих рівнях визначає формування її екологічної свідомості, ядром якої виступає екологічна самосвідомість особистості. Екологічну самосвідомість людини утворює усвідомлення нею власного місця й ролі у світі, розуміння

можливостей впливу на нього, а також наслідків власної діяльності [5].

О. Вержиковською проаналізовано особливості педагогічної практики з екологічної освіти та виховання учнів молодших класів із типовим розвитком та з порушеннями інтелектуального розвитку; описано методiku вивчення, рівні сформованості екологічної вихованості.

Ученою виокремлено шляхи покращення екологічної освіти й виховання, з-поміж яких: посилення уваги до проблем екологічної освіти в змісті програм з усіх навчальних предметів, формування в кожного школяра мотивів відповідального ставлення до природи з урахуванням його індивідуальних психологічних особливостей; удосконалення форм і методів педагогічного впливу на учнів, залученні їх до безпосередньої практичної діяльності з охорони природи; створення в кожному закладі освіти відповідної навчально-матеріальної бази (кімнат і куточків охорони природи з належним методичним та естетичним оформленням) [1, с. 41].

Досвід інтеграції екологічної компетентності на різних освітніх рівнях узагальнено О. Служук. Ученою проаналізовано систему запитань і завдань підручників української літератури для 5–7 класів, що сприяють розвитку екологічного мислення й екологічної культури, а науково-популярні та художні тексти поглиблюють знання учнів про довкілля та необхідність його збереження [7]. Така інтеграція ключових компетентностей сприяє формуванню у школярів цілісної картини світу.

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про наявність ґрунтовних теоретичних і методичних напрацювань учених з проблеми екологічної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями. На часі актуальним залишається питання розвитку екологічних умінь учнів з інтелектуальними порушеннями базової школи з урахуванням вимог компетентнісного підходу та корекційно-розвивальної спрямованості освітнього процесу.

Мета статті – розкрити особливості формування екологічної компетентності учнів

з інтелектуальними порушеннями на адаптаційному періоді базової школи в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Коло екологічних компетенцій формується наскрізно за усіма освітніми галузями Державного стандарту базової середньої освіти, проте природнича є провідною. Зміст освітньої галузі передбачає розгляд таких понять, як: науковий світогляд і цілісна природничо-наукова картина світу; навколишнє середовище як джерело речовин, енергії та інформації; рівні організації живої і неживої природи; взаємодія і взаємозв'язки в природі; взаємозв'язки людини з природою, екологічний баланс; відновлювані та невідновлювані природні ресурси; новітні технології, процеси, пристрої і матеріали; концепція сталого розвитку суспільства; значення науки і техніки для сталого розвитку [2].

У процесі формування екологічної компетентності ці знання виступають фундаментальними, забезпечуючи необхідну когнітивну основу для розвитку практичних умінь і ціннісного ставлення до довкілля. Водночас саме інтеграція теоретичних знань із діяльнісним та ціннісним компонентами дозволяє учням усвідомлювати своє місце у природному середовищі, діяти відповідально щодо навколишнього світу.

Екологічна компетентність сформульована Г. Блеч, Т. Скакодуб як інтегрований результат навчальної діяльності учнів, пов'язаний із набуттям системи знань, умінь та ціннісних орієнтацій особистості у сфері екологічної діяльності, які формуються передусім завдяки опануванню змісту предметів екологічного спрямування [6, с. 124]. Таке розуміння екологічної компетентності підкреслює її багатовимірний характер.

На нашу думку, екологічну компетентність доцільно розглядати не лише як результат засвоєння навчального матеріалу, а як динамічну особистісну якість, що проявляється у здатності учня з ІІІ усвідомлювати взаємозв'язки між людиною та природним середовищем, вирішувати практичні ситуації й реалізовувати їх у повсякденній діяльності, в основі яких ціннісні орієнтири. Таким чином, для школяра з інтелектуальними порушеннями розвиток екологічної компетентності має бути тісно пов'язаний з практичним досвідом, ціннісним ставленням до природи та доступними формами діяльності.

Вважаємо, що ефективне формування екологічної компетентності можливе за умови поєднання предметного навчання з корекційно-розвивальною спрямованістю освітнього процесу,

систематичного використання наочних, ігрових і практико-орієнтованих методів, а також залучення учнів до посиленої природоохоронної діяльності, що сприятиме не лише засвоєнню екологічних компетенцій, а й становленню відповідальної екологічної поведінки учнів.

Адаптаційний період базової школи (5-6 класи) характеризується певними особливостями: учні пристосовуються до нових вимог шкільного середовища, формуються навички самостійної організації навчальної діяльності.

Модельна навчальна програма «Пізнаємо природу». 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Коршевнюк Т.В.) орієнтована на формування природничо-наукової картини світу на засадах інтегрованого підходу. Основою інтеграції змісту виступає логіка відкриття й опанування учнями наукового методу отримання відповідей на запитання про навколишній світ, а також знання та вміння, необхідні підростаючому поколінню для ефективної взаємодії з соціоприродним середовищем [3].

Кожною темою інтегрованого природничого курсу передбачено поєднання та розвиток природничо-наукових знань із фізики, хімії, біології, географії, астрономії та екології. Особлива увага приділяється вивченню об'єктів і явищ природи в актуальних контекстах, таких як збереження здоров'я, турбота про довкілля, а також взаємозв'язок природничих наук із технікою та сучасними технологіями. Програма спрямована на розкриття загальнокультурних, ціннісних і прикладних аспектів пізнання природи, формування дослідницьких умінь і навичок виконання проєктів, а також на розвиток здатності учнів розв'язувати комплексні проблеми, пов'язані з реальними життєвими ситуаціями. Школярі вчаться усвідомлювати, для чого досліджувати навколишній світ та як це робити, щоб не зашкодити природі, власному здоров'ю та здоров'ю інших людей.

Зміст курсу побудовано за спірально-концентричним принципом, що передбачає неперервне розширення та поглиблення знань з певної проблеми з одночасним повторним зверненням до раніше вивчених тем. Це дозволяє розглядати об'єкти і явища в нових зв'язках, забезпечує системність і послідовність навчання, планомірний розвиток знань та збагачення різних видів досвіду учнів. Наприклад, до об'єктів та явищ, вивчених у 5 класі, додаються нові елементи або ті самі об'єкти розглядаються з іншої точки зору, що дозволяє побачити взаємозв'язки та глибше розуміння

закономірностей природи. З-поміж тем: «Вчимося досліджувати природу», «Досліджуємо тіла, речовини, явища», «Дізнаємося про Землю і Всесвіт», «Вивчаємо живу природу Землі».

На адаптаційному етапі формування екологічної компетентності в учнів з ІІ має базуватися на практично орієнтованих методах навчання, які поєднують сприйняття, досвід і ціннісне ставлення до природи. До найбільш ефективних належать:

Спостереження за природним середовищем. Це активна пізнавальна діяльність учнів, спрямована на безпосереднє вивчення природних об'єктів та явищ. Воно сприяє розвитку уваги, спостережливості та навичок аналізу екологічних процесів, формує здатність помічати взаємозв'язки явищ довкілля, розуміти закономірності природи та оцінювати вплив людської діяльності на екосистеми. Під час спостережень учні: фіксують зміни в рослинному та тваринному світі; аналізують взаємозв'язки живої та неживої природи; роблять висновки щодо стану довкілля; розвивають вміння працювати з наочними матеріалами.

Ігрові. Діяльність на уроці організовується у формі гри, що забезпечує подальше розуміння взаємозв'язків у природі та підвищує мотивацію до навчання. Наведемо приклади окремих.

Екологічні квести: пропонуються завдання на шкільному подвір'ї, прогулянці, в парку з фіксацією спостережень та виконанням завдань на тему: «Птахи рідного краю», «Збереження водних ресурсів» тощо.

Екологічне коло: дидактична гра складається з елементів, на яких зображено окремі етапи циклічності у природі. Учні збирають пазл у правильній послідовності, завдяки чому наочно бачать взаємозв'язки між компонентами екосистеми і формують первинне розуміння цілісності природних процесів. Складання пазлу супроводжується обговоренням з участю асистента вчителя, під час якого учень пояснює взаємозв'язки компонентів екологічної системи. Для школяра з ІІІ такий вид роботи сприяє розвитку логічного мислення, дрібної моторики та координації.

Проектний. Реалізація навчальних проєктів передбачає дослідницьку, пізнавальну й творчу діяльність учнів, що активізує їхню мотивацію до навчання та сприяє закріпленню екологічних знань у життєвих ситуаціях. Проєктна діяльність створює умови для розвитку критичного мислення, умінь спостерігати, аналізувати природні явища, презентувати результати. Тематика проєктів рекомендується модельною програмою, з поміж-яких: «Як зберегти тепло/холод?», «Один

день без світла», «Прогноз погоди за народними прикметами», «Якщо зникне Сонце, то...» та ін. [3]. У рамках позаурочної дослідницької діяльності пропонуємо: «Долина нарцисів як заповідник Закарпаття», «Унікальність озера Синевір». Для виконання індивідуальних проєктів варто залучити батьків школяра з ІІ, що забезпечить співпрацю їх із закладом освіти та можливість підтримки дитини під час виконання завдання.

Моделювання. Забезпечує цілісне формування екологічної компетентності через розвиток розуміння причинно-наслідкових зв'язків у природному середовищі, наочне представлення природних процесів у доступній для учнів формі.

Прикладами моделювання є моделювання агрегатних станів речовини; рухів повітря; поведінки в ситуаціях виникнення пожежі, природних загроз (під час сильного вітру, повені, грози) [3].

Як показує, наше дослідження означений метод є складним для школярів з ІІ, адже потребує аналітико-синтетичних умінь, здатності до узагальнення набутих знань з певного явища чи процесу. Такі види роботи здійснюються спільно з асистентом учителя з поясненням ходу дій, візуалізацією та відеосупроводом. Означений метод має значний виховний потенціал, позаяк сприяє здоров'язбереженню та дотриманню правил безпеки у різних ситуаціях.

Ефективною формою формування екологічної компетентності є екскурсії, на яких здійснюються спостереження за природними явищами, проводяться практичні досліди, відбувається розгляд природних об'єктів. Це цілеспрямований процес, що передбачає алгоритм проведення та попередню підготовку. Для школярів з інтелектуальними порушеннями такий вид діяльності забезпечує взаємодію різних органів чуття (слух, дотик, нюх, зір) та сприяє розумінню, запам'ятовуванню властивостей природних об'єктів й формує естетичні смаки. Не менш важливого значення мають віртуальні екскурсії, що дають можливість ознайомитися з природними об'єктами безпосередньо під час проведення уроку.

На адаптаційному етапі базової школи важливо забезпечити індивідуальний підхід, урахувавши рівень підтримки учнів з ІІ, їх можливості, сприяти створенню ситуації успіху.

За узагальненням М. Омельченко, Л. Гриценко, В. Івженко важливим елементом екологічної компетентності є екологічна особистість – «особистість, яка володіє еконцентричним типом свідомості й характеризується такими особливостями як: психологічна дотичність до проблем

довкілля, суб'єктний характер сприйняття природних об'єктів, прагнення до непрагматичної взаємодії зі світом природи» [4, с.620].

Ними запропоновано практичні аспекти корекційно-педагогічної діяльності, спрямованої на формування екологічної компетентності учнів із порушеннями інтелектуального розвитку на уроках географії у спеціальній школі: географічні ігри, літературна діяльність, пошуково-дослідницька робота, організація екологічного дозвілля, реалізація географічних проєктів, проведення систематичних спостережень, бесіди природознавчого й екологічного змісту [4, с. 618].

Досягнення очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності у формуванні екологічної компетентності можливе лише за умови

міжпредметного підходу, використання потенціалу різних навчальних предметів, відповідних форм і методів навчання: спостереження, дослідницька та проєктна діяльність, ігрові методи, екскурсії, що дозволяють учням з ІІІ практично реалізовувати отримані знання та усвідомлювати наслідки власних дій для довкілля.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, нами розглянуто особливості формування екологічної компетентності учнів з інтелектуальними порушеннями на адаптаційному періоді базової школи в умовах інклюзивного навчання. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні педагогічних умов формування екологічної компетентності у період базового предметного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вержиховська О. М. Особливості екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. Вип. № 15. 2020. С. 35–44.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/pova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti>.
3. Модельна навчальна програма «Пізнаємо природу». 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Коршевнік Т.В.). 2021. 36 с.
4. Омельченко М. С., Гриценко Л. В., Івженко В. П. Формування екологічної компетентності учнів із порушеннями інтелектуального розвитку на уроках географії в спеціальній школі. *Наукові інновації та передові технології*. № 12 (26). 2023. С. 617–628.
5. Отич Д. Екологічна самосвідомість особистості як психологічний феномен. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Випуск 11 (56). 2020. С. 87–94.
6. Скакодуб Т., Блеч Г. До проблеми формування екологічної компетентності у школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 114(2), 2024. С. 101–129. DOI: <https://doi.org/10.33189/ectu.v114i2.177>.
7. Слижук О. А. Формування екологічної компетентності учнів 5-7 класів засобами підручника української літератури. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. О.М. Топузов]. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2024. № 32. С. 248–255.

Стеблюк С. В., Іваськів У. В.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

Дата першого надходження статті до видання: 08.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.02.2026

